

## معراج نبویؐ ایک غیر مطبوعہ فارسی نظم

(ڈاکٹر مسز) ام ہانی فخر الزماں ریڈر شعبہ فارسی، مسلم یونیورسٹی علیگڑھ علامہ شبلی شاعر العجم (ج ۱ ص ۵) میں لکھتے ہیں تذکرہ ”میخانہ تصنیف عبدالنبی۔ فخر الزماں تمام تذکروں کی (بہ نسبت زیادہ مفصل ہے) احمد گلچیں معانی تذکرہ میخانہ کے دیباچے میں ”خصوصیات میخانہ“ کے تحت دس ہفدہ و ہجہ لکھتے ہیں۔

”مؤلف حالات شعرا پر مفصل ترازی تذکرہ ہائی دیگر ذکر کردہ است تفصیل منظومات شاعر یا ذکر تعداد ابیات او و بیان انیکہ آیا منظومات را دیده است باخیر۔ تاریخ وفات شاعر، مدفن شاعر، نمونہ ساقی نامہ یا کلام منظوم دیگر شاعر کمتر در تذکرہ امی دیدہ میشود کہ مؤلف این اہتمام را برای ضبط احوال شعرا کردہ باشند“ اس کے بعد کہتے ہیں۔ ”مؤلف در میخانہ بآخذ خود جا بجا اشارہ کردہ است۔ اگرچہ در ہمہ جا تصریح نشدہ۔ در بیان حالات شعرا یکہ پیش از عہد اکبری بودند او ورنہ مقام از کتاب مخزن اخبار تالیف میر مختار مواد حاصل کردہ است۔ وئے من از مخزن اخبار و مؤلف آن خبری ندارم وئے از توافق عبارات معلوم میشود کہ تحفہ سامی تالیف سام میرزا و نقاس المآثر تالیف میر علاء الدولہ در دہستہ ملا عبد اللہ بود“ پروفیسر شفیع جنہوں نے پہلی بار میخانہ کی تصحیح کی تھی انھوں نے بھی چار جگہ صفحہ ۱۶۹، ۷۹، ۴، ۵۹، ۷۰ اور ۸۶۰ میں نقاس المآثر کا حوالہ دیا ہے۔ علاوہ ازیں پروفیسر شفیع نے نقاس المآثر کی نسخہ مملوکہ معراج الدین آذر

سے اور ٹیل کالج میگزین لاہور جلد دوم نمبر ۱۔ نومبر ۱۹۲۵ء کے شمارے د  
 ۱۹۰۷ء میں ”جدائق“ کا ترجمہ حال نقل کیا ہے۔ جس سے یقین ہوتا ہے کہ نقائس آلماثر  
 ان ہزرگوں کی دسترس کے اندر تھا۔ مگر یہاں تصحیح احمد گلچین معانی میں یہ دیکھ کر  
 بہت مایوسی ہوئی کہ گلچین نے تو نقائس آلماثر کو دیکھا ہی نہیں اور جن لوگوں نے  
 دیکھا انھوں نے اس کی طرف کافی توجہ مبذول نہیں کی چنانچہ قاسم المتخلص بقا بھی  
 جناب بی کے ترجمہ حال سے اس کا اندازہ ہوتا ہے۔ عبدالنبی لکھتے ہیں رمجانہ عبدالنبی  
 تصحیح احمد گلچین معانی ص ۱۷۲) پوشیدہ نمائندگی باقی رمجانہ عبدالنبی فخر الزمانی تمام  
 منظومات میرزا قاسم را از اول تا آخر ملاحظہ کردہ۔ از ان کتب دو ساقی نامہ بیا ما  
 ارشہنشاہ نامہ اور بنظر در آورد کہ یکی از آنها در مثنوی خود بنام شاہ ستارہ  
 سپاہ در دفتر اول مرتبہ اختہ و دیگر دفتر ثانی باسم خواجہ حبیب اللہ پیردختہ  
 اس کے بعد میر علاء الدولہ مصنف نقائس آلماثر کا بیان جو علی گڑھ، رام پور اور میوٹ  
 کے تین نسخوں کے بیان پر مبنی ہے۔ ہدیہ ناظرین کیا جاتا ہے۔

”قاسمی۔ میرزا قاسم جناب بی از سادات کرام آنجا است۔ در خدا سان و عرق  
 بمرید فہم واستعداد ممتاز و معروف است۔ و در شعر و عروض و مقام سرآمد  
 امثال و اکفاست۔ و از اقسام شعر مثنوی بیشتر می پردازد۔ الحق در آن داد کا  
 داد سختوری و بلاغت دادہ در ادای تشبیہات و خیالات بنیطیر افتادہ۔  
 و فضائل و کمالات بسیار دارد۔ و در ریاضیات بی بدل زمان خود است  
 استفادہ علوم در خدمت علامہ دہرا استاد البشر میر غیات الدین منصف  
 شیرازی نمودہ۔ در فرصتیکہ جامع این کلمات (میر علاء الدولہ قزوینی) متو  
 دیار ہند بود۔ در بلدہ کاشان بصحبت ایشان رسید۔ این چند کلمہ بر سبیل  
 عریضہ بہندگان حضرت اعلیٰ (اکبر بادشاہ) قلمی فرمودند۔ شرح منظوماتش

فی الجملہ ازان معلوم میگردد۔ و العبارة ہذہ،

”بندہ کمترین قاسم جابدی بذروہ عرض ملازمان درگاہ عرش اشتباہ  
بادشاہ خلائی پناہ خلد اللہ تعالیٰ ظلال دولۃ۔ و معدلتہ علی مفارق العالمین  
سیر ساند کہ فلاح درگذرگاہی کہ متوجہ سفر بندہ بودند این مکینہ (قاسم المتخلص  
بقاسمی جابدی) بخدمت الشیان رسیدم و فرصت بعایت تنگ بود۔ ازین  
مخلص استدعای بعضی اسباب کردند۔ عجلتہ الوقت خود را لوسیلتہ  
سفت معراج نبوی مذکور ضمیر منیر اقدس ساخت۔ انشاء اللہ کتاب ”شاہنامہ“  
شاہ ماضی کہ چہار ہزار و پانصد بیت است۔ و شاہنامہ لؤاب اعلیٰ کہ ان نیز  
ین قدر است و ”شاہرخ نامہ“ کہ پنجہزار بیت است و ”لیلی مجنون“ کہ سہ ہزار  
بیت است و ”زبدۃ الامثار“ کہ چہار ہزار و پانصد بیت است و ”مخزن الاسرار“  
گوی و چوگان“ کہ دو ہزار بیت است تمامی بخدمت قرستادہ میشود و الامر علی  
پس ازان مجموعہ کتب و اشعار مذکورہ را بدرگاہ معلی بحضرت اعلیٰ (اکبر بادشاہ)  
رستادند و در مقابل تحف و ہدایای بادشاہانہ سرافراز شدند۔ در صفت

مراج نبی صلی اللہ علیہ وسلم گفتہ بہ

بسی گردوں ز کوکب گشتہ گلشن

بیر افشاں چو مسکین طرہ حور

شاط افزا چو روز و وصل خوابان

عادتہا زیادت بر زیادت

ندہ صبح سعادت فیض گستر

ابر صبح گردوں قطرہ میر بخت

روز تہای چرخ اندر لوح مطہ

فنا ی آسماں چون چشم روشن

ولی همچون سواد دیدہ پر نور

ہر اندر چرخ انجم پای کوبان

ز کوکب باز درہای سعادت

سجای دلکین دم سراسر

بغربال کوکب نور می بخت

فرود آمد ہزاراں آیین نور

سیاحی همچو دودی در پناش لب  
ز بس شد موجب نر نور الهی  
عطار در اسیا ہی از نظر دور  
مہ نوشد فحبل از بس تباہی  
ز خجالت بود مہرازدید با گم  
سواد یکان شب از مردم تہاں شد  
بغیر از خضر از مہ نا بجا ہی  
چنان شد لی سیاہی باغ ایام  
کشادہ روشنان شیمی ز ہر سو  
ز خطہای شعاعی باہ و کوکب  
دریں شب جبرئیل از ادج افلاک  
بگفت ای خواجہ عالم ز جاخیز  
سلامت میرساند ایندھی  
بسوی ملک بالاکن خرامی  
سپہر از بالہ و مکالیستادہ  
ولی دارد زمانہ شرمسارش  
رکاب و نعل رختت خواہد از ناز  
میجا آرزو دارد ز حد بیش  
ولی ترسد کہ چون باد سحر گاہ  
بر اقت را بدل زان خارخاری  
بوصل خود دلش فارغ کن ارتا.

بروں رفتہ ز روزنہای کوکب  
ہمہ عالم تہی گشت از سیاہی  
دواتش حق اسی شد پر ز کافور  
کہ بیرون رفتنش ز ابر و سیاہی  
کہ خالی بود چشم او ز مردم  
بجائے شد کہ ظلمت تا ہم او شد  
ندادہ کس نشانی از سیاہی  
کہ بیرون شد سواد از چشم بادام  
بت شب چشم پیدا فکندہ برود  
بچندیں رشتہ خود را بستہ بر شب  
فرود آمد بنزد شاہ لولاک  
زلال رحمتی بر آسمان ریزد  
کہ امشب کن رہ افلاک اطی  
بدرگاہ فلک را انتظامی  
رپیری چشم را عنیک نہادہ  
کہ یک چشم است و یک عنیک بکاش  
کہ چشم و عنیک و گیر کن ر ساز  
کہ جاروب بہت ساز و دم بخوش  
بر انگیز و دمش گیرد گذر گاہ  
نشیند بر تن نازک غباری  
کہ راہ از گریہ شادی زند آب

مہ اندر ہالہ ہچوں بی نصیبان  
 ز شرمست چون پری گشتہ حصار  
 بروں آور سری از ہالہ چون ماہ  
 عطار در ا قلم شد قرعہ قال  
 بجاں ناہید چرخ از بخت ناساز  
 بآہنگ درت دارد خیالی  
 ولی از دست محنت گشتہ پایال  
 ز بال مرکبش شو چارہ پردانہ  
 ز بال مرکبت کیواں بصد جوش  
 بآن نعل آسمان در بند گیش  
 متاب از آفتاب ماہ نوروی  
 جزاک اللہ وہ از نعل لگا در  
 زہر سو فرقدان چشمی کشادہ  
 ولی از بخت و دولت نا امید است  
 سواد دیدہ بخش از گرد راہش  
 مسج از کاغذ خورشید روشن  
 کند نظارہ روی تو از دور  
 درہن شب کز سیاهی بی نشان است  
 کہ بی ظلمت دولت تو بر صفایافت  
 جو گفتم خاک پایت کافر است  
 ز گردہای رخت در گذر گاہ

فرو بردہ سر خود در گریبان  
 نمی آید بروں از شرم ساری  
 تویی یوسف بر آ از حلقہ چاہ  
 بغالت از خدا خواہدہ و سال  
 بسویت مرغ روشن کردہ پروا  
 ز چنگ خویشتن بکشادہ بالی  
 کہ نتواند پرید از جابیک بال  
 کہ تا از وی کند بال و گرساز  
 بگرد و در غلامی حلقہ در گوش  
 تہہ داغ غلامی بر جنبش  
 کہ این یک چشم دارد آن یک لبوی  
 بایں چشمی بآن ابروی دیگر  
 بی نظارہ در راہت ستادہ  
 کہ بردارہ تو چشم او سفید است  
 ز رنگ سرمہ و چشم سیاہش  
 کہ روی کردہ روز نہاز سوزن  
 کہ تا چشمش نگرد و خیرہ از نور  
 بسی روح سکندر شادمان است  
 نشان و روشنی ز آب بقا یافت  
 بآب زندگانی رہبر است  
 اگر گیرد غبار آئینہ ماہ

اشارت کن بسوی لعل شبرنگ  
 شہاب ارعقد کوکب کامیابست  
 پری خوانمت ماه عالم آرای  
 که یکرانت کند در جلوہ ناز  
 سپہر اندر دعایت ایستاده  
 کہ از روی وقازین غصہ دست  
 دریں شہباز تو دل را صد کشاد است  
 خوشم کا مشبلی من بہرہ و نسیب  
 بر اقت را کہ نعل آمد بکاری  
 از ان ترسم کہ از آہ صبح گاہی  
 ستادہ نسرطا تر پای بر جای  
 کہ آید ہر زمان از بخت فیروز  
 مہ گردوں کہ دار حسیب و جوی  
 ز عقرب گرد چو کان چرخ گردان  
 جو تیر از قوس بگذر باد و صد زین  
 جو افتادی ز سر دت سایہ بر خاک  
 کہ تا سازد سواد دیدہ خویش  
 تو خورشیدی و ظلت ظل محدود  
 تمنا کردہ ماہ عالم آرای  
 قدم نہ تانہ بنیست بی حمایت  
 تعال اللہ بہ تسبیح خداوند

کہ از مصقل برد آئینہ اشرف نگ  
 بی تسبیح دستت رشتہ تابست  
 خطش در بالاد در ہالہ اش جایی  
 بسویش چوں پری آہنگ پروانہ  
 بآئین مہر و مہ دستی کشادہ  
 بر نہت سوی بالادست بدولت  
 کہ نور چشمی و جانب سواد است  
 ہنوز از صبح در عالم اثر نیست  
 بود آئینہ اش دور از غباری  
 نہد آئینہ اش رو در سیامی  
 فتادہ از شہابش رشتہ دریای  
 بدستت ہجو کنج شک تو آموز  
 بود افتادہ در رایت جو گوئی  
 بمرگومی سعادت را از میدان  
 کماں از بہر خود کن قاب قوس  
 ز جالش برگرفتہ مہل فلاک  
 از آنت سایہ ننمودی کم و بیش  
 فگن بر فرق گردوں سایہ جور  
 کہ چوں نور بصر چشمش کنی جایی  
 کند از حلقہ چشمش رکابش  
 بدست آورده پروین دانہ چند

ز بال مرکبش دہ رشتہ تابی  
 کہ باشد شیر گردوں کا لیتادہ  
 بیابوس خودش گرداں سرافرا  
 برق برق سیدش ہمعانی بود  
 ز بس گرمی چو برقی پایہ او  
 چو کردی باد عاگردوں روی ساز  
 خیالش دام از دکان بود و دلریش  
 بہر جانب کہ رفتے بی گمانی  
 بخور رشید از سوئے مغرب کندانی  
 فرود آید بیک ساعت شتابان  
 دو یا مانند پر کارش بہم بود  
 خیالے بود و خوابی پیش دیدہ  
 پریشاں کا کلے مانند مہر شش  
 بہر ساعت بجای کردہ میلی  
 پری نکلی ز بال کا کلش بال  
 بگردوں رفتہ بال و پر نشانان  
 چو برق آہ فریاد از دل چاک  
 چو اشک عاشقان ہر سود دیدہ  
 سریش گویا از آہن و روئی  
 ز مہرہ رشتہ دم بہرہ یا بش  
 ز گرمی ہچو باد اندر سحر گاہ

کہ از تسبیح یا بدفتح بلبے  
 سگے بر آستانت سر نہادہ  
 کہ یا بد از کاتب طوق اعزاز  
 کہ یک گامش مکان دلا مکان بود  
 زمین ہرگز ندیدہ سایہ او  
 دمی نارفتہ از جا آمدی باز  
 کہ از طے منازل بود از و پیش  
 نماند ہچو برق از وی نشانی  
 چو باز آید رود نور خور از جای  
 ز گردوں ہچو عکس مہر تاباں  
 ز مرکز تا محیطش یک قدم بود  
 کہ تادیدہ می شد از حشمت رسیدہ  
 ندیدہ کس قرارے چوں سپہر شش  
 چو محبوں در خیال روی لیلی  
 شہابش تارمی از البرشیم یال  
 چو مرغ روح عاشق سو جانان  
 بیک دم رفتہ بہ بالائے افلاک  
 چو محبوں کس بیک جالیش ندیدہ  
 ہچو گامی قدم برد از میاں گوئی  
 گر ہبا از ثریا بر شہابش  
 ندیدہ از مندلش کس سایہ در را

دعائے مستجابی بود در تاز  
قیامت بود از راه سلامت  
نه تا خیرش بکار افتد نه اسما  
در آن شب چون شهاب آتش فشان بود  
بعزم ره تبی برخاست از جای  
سوی بیت الحرام اول روا شد  
از او جاشد رخی چون ماه تابان  
پی طاعت رسل سوبش عنان تا  
در او منزل امام انبیا شد  
وز انجا لوسنش باردی، در جنگ  
جلال از سجده رو بر خاک آتش  
ز نعل تو سنش بی ماجراے  
عطار داد از قلم پوشش شش انگشت  
بفتراک بر آتش زهره زد جنگ  
چو دیدش آفتاب عالم آرای  
ز نعل باد با گاه خرامش  
چو دیده مشتری از جای حبت  
زحل شد مردم چشم رکابش  
گرفته عرش از دای زینت وزین  
بخلوت خانه قسب الهی  
ز بهمت رحمت حق را ضمان شد

وے رفتی بگردوں آمدی باز  
کند طے راه صحرائے قیامت  
ہمیشہ وقت مستقبل بدش حال  
چو آب خضر در ظلمت روال بور  
ملائک کردہ در راہش رسی پای  
زمین در زیر پالش آسماں شد  
لبوے مسجداقصی شتاباں  
کزاہر دلش نمودہ طاق محراب  
سہی سر دے پے طاعت و تاشد  
چو آتش سوے بالا کرد آہنگ  
دعا گوی دوا بردے سیاہش  
بدست آورد محراب دعاے  
ز بس خجالت قلم افگندہ از مشت  
گرفت از بال ادا بریشم جنگ  
چو غلینش فنا در شوق در پای  
سواری جست و شد ہرام ناش  
چو سجد بوسہ دادش بر سر دست  
کہ مال دیدہ بر جای حجابش  
دواہر دلش کسان تاب قوسین  
رواں شد مصطفی زانسان کہ خواہی  
طلب کار نجات امتان شد